

Слово в историко- культурологическом контексте (сопоставительный аспект)

СЛОВЕНЕЧКИТЕ ПАРТИКУЛИ *ŠE, ŽE, SAMO, LE, CELO* И МАКЕДОНСКИТЕ ПАРТИКУЛИ *УШТЕ, ВЕЌЕ, САМО, ДУРИ(И)* ОД СЕМАНТИЧКО-СИНТАКСИЧКИ АСПЕКТ

Лидија Аризанковска

Универзитет Св. Кирил и Методиј, Македонија

Up to 1990 particles were generally treated from the formal aspect mainly in various grammar textbooks. As a separate group of words, viewed as a result of their syntactic behaviour and semantic function in the text, the particles have become a subject of interest ever since 1990s.

For us, particles are unchangeable words with hardly any fixed syntactic position, i.e. they change their position in the sentence (as a contrast to the adverbs, prepositions and conjunctions). From the semantic point of view they are predicates, they have a broad range of mobility and can change the meaning of the sentence. They can stress any constituent part of the sentence with lexical meaning.

In this paper, the Slovenian lexemes *še, že, samo, le, celo* and the Macedonian ones *уште, веќе, само, дури (и)* are the subject of our analysis. According to our definition these lexemes are in fact particles when viewed from the point of their syntactic behaviour as well as their semantic functions.

In the research description of each of the Slovenian particle is given with its Macedonian equivalent and vice-versa. In the description the syntactic mobility is checked first which is followed by the semantic interpretation of their functions.

Thus through the application of the confronting method we are given the possibility to process the similarities and the differences which appear in the two Slavic languages, typologically different yet showing to what extent they may come close or differentiate.

Партикулите до деведесеттите години од дваесеттиот век главно се разгледуваат по одделни граматика од чисто формален аспект. Како посебна зборовна група, разгледувани од гледна точка на нивното синтаксичко однесување и како тие се однесуваат во текстот од гледна точка на нивната семантичка функција, стануваат предмет на интерес од деведесеттите години на дваесеттиот век наваму.

Нивниот статус долги години не бил решен бидејќи според мислењето на некои лингвисти (сп. на пр. Marie Vrinat 1989: 105) партикулите многу тешко можат да се одделат од другите неменливи зборови, како што се прилозите, сврзниците, модалните зборови, препозиции и други маркери, па токму затоа во најголем број случаи во речниците и граматиките носат покрај себе квалификатор прилог, сврзник и сл., а не партикули (како на пр. во РМЈ, Речникот на словенечкиот јазик – SSKJ итн.).

Блаже Конески во «Грамматиката на македонскиот литературен јазик» забележува: «Во голем дел тоа се зборови што се јавуваат и како прилози и сврзници, но нивната функција е, кога идат како партикули подруга» (Конески 1982: 541).

Частиците според него «служат за истакнување на значењето на други зборови или на значењето на цела реченица, како и за определувања од различен вид: посочување, негирање, прашање итн.» (Конески 1982: 541).

Инаку, во граматиките под терминот партикули, покрај наведените, се опфаќаат и адвербалните партикули, т.е. партикулите кои претставуваат дел од глаголските перифрастични конструкции (*да, би, ќе* итн.).

Лилјана Минова-Ѓуркова пак, во учебникот «Синтакса на македонскиот стандарден јазик» партикулите ги дефинира «како помошни зборови што му овозможуваат на говорното лице да се надоврзе на контекстот или на конситуацијата и да изрази различни нијанси на значењето на одделни зборови или реченици. Партикулите (частиците) претставуваат хетерогена група во која влегуваат и некои сврзници и прилози, но надвор од нивните функции и значења. Одделни партикули учествуваат во градењето на некои форми (глаголски, заменски и сл.); поголем број партикули играат важна улога во модалната карактеристика на исказот. Други, пак, учествуваат во поврзувањето на одделни реченици, или групи од реченици, со што се јавуваат како средства за поврзување во рамките на текстот» (Минова-Ѓуркова 1994: 79).

Во словенечката наука за јазикот Подгорски уште во далечната 1862 година напишал: «Jako važni v človeškem jaziku so členki ali partikule. Komaj zineš, že potrebuješ teh besedic. Ne izrečeš skoraj ne dveh besed brez njih» (Podgorski 1862: 407). Сепак, партикулите како посебна зборовна група во словенечкиот јазик за првпат ги разгледува Јоже Топоришич, а во Граматиката од 1991 и во второто нејзино дополнето издание (меѓу другото и во делот за партикули) ги дефинира како: «Členki so nepregibna besedna vrsta, z njimi vspostavljamo zveze s sobesedilom, izražamo pomenske odtenke posameznih besed, delov stavka, celih stavkov in povedi ali tvorimo skladske naklone. Nekateri členki se po vlogi približujejo veznikom, drugi prislovom» (Топоришич 1991: 384). Во второто издание од 2000 година додава «Členki niso deli stavčnih zgradb, ampak skrčki, ki nadomeščajo izpustne stavke, ki bi lahko ubesedovali sotvarje stavkov, v katerih so členi» (Топоришич 2000: 445). Во својата последна книга «Slovensko leksikalno pomenoslovje (Govornica slovarja» Ада Видович Муха исто така забележува «Členek je vsaj v delu svojega obsega modificiran izraz globinskega dela povedi, kar se površinsko kaže v njegovi vlogi modifikatorja stavka oz. katerega izmed stavčnih členov» (Vidovič Muha 2000: 31).

Партикулите предизвикуваат интерес во последните неколку години и во македонската и во словенечката наука за јазикот, за што сведочат и неколкуте објавени статии (в. Бужаровска 1994/95: 103-112; Даневска 1989: 165-168; Минова-Ѓуркова 1987: 29-38; Фотева 1997: 149-156; Шкиљиќ 1989: 157-164; Skubic 1999: 211-238; Smolej 2000; Топоришич 1974: 29-56), но не постои одделна монографија посветена на оваа зборовна група.

Значи за партикулите се зборува општо, последниве години тие се разгледуваат од гледна точка на нивната синтаксичка улога и нивните семантички функции, но сепак не се прават посериозни истражувања на одделни партикули и izdelување на нивните семантички функции. Во тој поглед ја izdelуваме работата на Makej Гроховски со описот на дел од полските партикули («Polskie partykuły (składnia, semantyka, leksykografia»), од 1986 година и «Wyrażenia funkcijne» од 1997 година), а дефиницијата за партикули је преземаме од него, бидејќи ја сметаме за најцелосна.

Во современата лингвистичка наука партикулите стануваат актуелна тема исто така во последните десет години, за што сведочат и поголемиот број статии и трудови, дел трудови посветени на партикулите, дел од нив се наведени и во цититраната литература на крајот од овој прилог.

Обработката на дел од словенечките и македонските партикули во овој прилог е со цел да се даде придонес во описот на партикулите, сè уште не доволно истражено подрачје од областа на јазикот.

Партикулите ги дефинираме како неменливи зборови кои немаат постојана синтаксичка позиција, односно го менуваат местото во реченицата (за разлика од прилозите, предлозите и сврзниците). Тие се од семантичка гледна точка предикати, имаат широка зона на подвижност и ја менуваат тематско-рематската структура на реченицата. Можат да го потенцираат секој составен дел на реченицата кој има лексичко значење.

За илустрација го идвојуваме следниот пример:

Само Марко беше вчера во Охрид.

Samo Marko je včeraj bil na Ohridu.

Марко само вчера беше во Охрид.

Marko je samo včeraj bil na Ohridu.

Марко беше вчера само во Охрид.

Marko je včeraj bil samo na Ohridu.

Низ примерите се гледа подвижноста на партикулата, но и разликата во значењето што ја носи таа во зависност од тоа над кој реченичен член таа се надградува. Во првиот случај се потенцира дека «никој друг не бил вчера во Охрид, единствено Марко»; во вториот случај пак, се потенцира дека «не и некој друг ден, туку единствено вчера Марко бил во Охрид»; додека во третиот случај се потенцира дека «Марко вчера не бил и на друго место, туку единствено бил во Охрид».

Предмет на нашата анализа во овој прилог се партикулите *še, že, samo, le, celo* на словенечка страна и партикулите *уште, веќе, само, дури (и)* на македонска страна.

Зошто токму овие партикули? Затоа што се одликуваат со голема фреквентност и затоа што нивниот статус по одделните граматика и речници (како на пр. РМЈ и Речникот на словенечкиот јазик – SSKJ) не е решен¹.

Овие лексеми според нашата дефиниција, од гледна точка на нивното синтаксичко однесување и од гледна точка на нивните семантички функции претставуваат партикули².

Во рамките на синтаксичката мобилност изделуваме: *позиција пред предикатски израз, пред прилог кој му припаѓа на предикатскиот израз; позиција пред именска синтагма во функција на аргументски израз; пред сопствено име; и пред определба вградена во именската синтагма во функција на аргументски израз; позиција пред временска определба (која може да биде и ИС) и позиција пред просторна определба (која може да биде и ИС).*

На крајот следува семантичката интерпретација на функциите на партикулите при што се изделуваат македонските еквиваленти за дадената словенечка партикула, и обратно.

Сите наведени партикули се експресивни со тоа што изразуваат или претерани или надминати очекувања. Сите се градени врз негација.

Првите две партикули, слов. *še, že* и мак. *уште, веќе*, се движат главно на временската оска, односно примарно се однесуваат на настани (кои имаат временска референција):

На пр.: *Francka je še spala, ali prebudila se je, ko sta odhajala mati in brat.*

¹ На крајот од прилогов следува инвентар на македонските и словенечките партикули според дадените грамматики.

² При истажувањето е направен опис на секоја словенечка партикула одделно при што се добиени нејзините еквиваленти на македонска страна, и обратно. При описот прво се проверува синтаксичката мобилност на секој пар партикули, а потоа следува семантичката интерпретација на нивните функции.

(I.C., Na klancu 1971: 94)

Францка **уште** спиеше, но се разбуди, кога заминуваа мајка и брат ѝ.

(И.Ц., На пругорнината 1976: 28)

Vanek je že jedel in Magda tudi.

(М.К., Na valovih Mure 1973: 15)

Ванек **веќе** јадел, а и Магда исто така.

(М.К., На брановите на Мура 1983: 11)

А секундарно се однесуваат на предмети (и нивната просторна и количествена референција):

На пр.: *Апрак ќе то ти повеј, иџенјак ин журан...*

(I.C., Нларец Јернеј ин нјегова правца, 1959: 21)

Ама кажи ми уште ова, кмете и учен човеку...

(И.Ц., Слугата Јернеј и неговото право, 1961: 65)

Што се однесува до партикулата *že*, доближување до квантифицирувачката функција се постигнува кога се потенцираат сегменти од временската оска, односно количество време:

На пр.: *Služila je že leto dni – tiho je stopalo življenje dalje.*

(I.C., Na klancu, 1971: 21)

Веќе една година слугуваше – тивко одминуваше животот.

(И.Ц., На пругорнината, 1976: 28)

Или: **Že** trikrat sem ga srečala. (*Веќе* трипати го сретнав.)

Разликата во поглед на употребата на македонската партикула *уште* наспрема словенечката *že* се јавува кога се работи за потенцирање на дејства што се извршени во минатото до моментот на зборувањето, на пр. **Уште** вчера ми кажа. Во тој случај на словенечка страна се јавува партикулата *že*: **Že** včeraj mi je rekel. Меѓутоа, кога се работи за дејства што се случуваат во моментот на зборувањето, односно продолжуваат да траат, или пак следат, во словенечкиот јазик се употребува партикулата *še*, на пр.: мак. **Уште** чека, слов. **Še** čaka; мак. **Уште** не ми кажал; слов. **Še** mi ni rekel; мак. **Уште** ќе чекаш, слов. **Še** boš čakal. На македонска страна и во двата случаја се среќава партикулата *уште*.

Во поглед на фреквентноста, со поголема фреквентност во однос на мак. партикула *веќе* се јавува слов. партикула *že*, што е резултат на развиениот систем на минати времиња во македонскиот јазик кој ги покрива семантичките функции на оваа партикула.

Другите партикули, слов. *samo*, *le*, *celo* и мак. *само*, *дури* (*и*) имаат нешто побогата парафраза:

За слов. *samo* / *le*, мак. *само* «мислев / очекував НЕ ... туку повеќе».

За слов. *celo*, мак. *дури* (*и*) «мислев / очекував НЕ ... туку помалку».

Мораме да забележиме дека партикулите *samo* и *le* на словенечка страна претставуваат синонимни партикули кои се јавуваат со исти семантички функции, а разликата во нивната употреба е од чисто прагматичка природа. Овие две партикули и македонската *само* се јавуваат со *лимитативна функција*, означувајќи притоа izdelување на дел од множеството предмети (на пр.: **Само** Марко знае за тоа / слов. **Samo** / **le** Marko ve o tem, односно «единствено тој, не и некој друг»); или izdelување на дадено дејство во однос на друго дејство (на пр. **Марко само** чита / слов. **Marko samo** / **le** bere, односно «**Марко само** чита, не прави и нешто друго»); понатаму izdelување на дел од временската оска или дадено количество време (на пр. **Порано работеа само** лете... / слов. **Prej so delali samo** / **le** poleti..., односно «единствено тогаш, не и во друго време» или **Само** пет минути чекавме / слов. **Samo** / **le** pet minut sva čakala, односно «единствено толку време, не повеќе од тоа» итн. На крајот ја

изделуваме употребата на слов. партикула *le* во императивни конструкции во коишто се изразува «заповед, храбрење, подбуда да се стори нешто» (PMJ, 1986: 6/7), односно да се реализира дадено дејство. На македонска страна како еквивалент се среќава партикулата *ajде*.

На пр.: *Le jej, fant, s praznim želodcem se ne da študirati!*
(I.C., Na klancu, 1971: 100)

Ajде, jади, дете, гладен не се учи!
(И.Ц., На пругорнината 1976: 135)

Le pridi! / Ajде, дојду!

Словенечката партикула *celo* и македонската *дури* (*u*) се јавуваат со *потсилувачка функција*. Со нив се постигнува изненадување и потсилување на дејството или множеството предмети опфатени со дејството или пак, на количеството време, односно се додава нешто што не се очекувало од страна на авторот на текстот. На пр. *Celo Marko je prišel k nam / Дури (u) Марко дојде кај нас*, односно «не само што дојдоа другите, туку дојде и Марко, иако не го очекувавме». Кај македонската партикула *дури* го нагласуваме изделувањето на партикулата *дури*₁ како семантичка варијанта на оваа партикула која се јавува со побогата семантичка парафраза: «мислев / очекував дека *p* НЕ ТОГАШ туку *порано*», односно «до реализација на дејството дошло подоцна од очекуваното». На словенечка страна во овој случај како еквивалент се јавува партикулата *šele* (на пр.: *дури денес дојде / šele danes je prišel*). Што се однесува до македонската партикула *дури u* употребена во примерот *дури u денес дојде*, таа се јавува со сосема друго значење, означувајќи «не само тогаш туку и денес»; слов. *Celo danes...* Семантичка разлика се јавува и при потенцирањето на местото на реализација на дејството (*дојде дури кај нас ~ дојде дури u кај нас*); како и во можноста партикулата *дури* да потенцира дадено количество предмети, означувајќи «не помалку од тоа», на пр. *има дури две куќи*. Во сите други позиции македонските партикули *дури* и *дури u* се јавуваат со синонимно значење. Употребата на партикулата *дури* во овој контекст се врзува пред сè за разговорниот јазик и е поткрепена со реченичниот акцент, на пр.: *Дури Марко дојде... / Дури u Марко дојде...; Марко дури дојде... / Марко дури u дојде...* Во сите наведени позиции на словенечка страна се јавува партикулата *celo* (*Celo Marko je prišel...; Marko je celo prišel...*).

На самиот крај неопходно е да ја истакнеме и улогата на реченичниот акцент во тематско-рематската структура на реченицата, кој особено доаѓа до израз во македонскиот јазик (како балканска карактеристика) во сите оние позиции каде што на словенечка страна наведените партикули се јавуваат единствено со потсилувачка функција, а не со модификувачка функција, односно во македонскиот текст не се среќава лексички еквивалент, туку соодветната информација се пренесува со помош на реченичниот акцент.

На пр.: *No, no, že dobro!*
(I.C., Kralj na Betaјnovi 1974: 81)

Да, да, добро!
(И.Ц., Кралот на Бетајнова 1989: 15)

Star človek mora, kamor ga pošljejo. Le kaj bom delal?
(M.K., Na valovih Mure 1973: 12)

Стариот човек мора онаму каде што го праќаат. Што можам да правам?
(M.K., На брановите на Мура 1983: 11)

Со претставувањето на партикулите *še, že, samo, le, celo* во словенечкиот и *уште, веќе, само, дури (u)* во македонскиот јазик, а преку примена на конфронтативниот метод имавме можност да ги проследиме сличностите и разликите што се јавуваат кај

овие два словенски јазика, но типолошки различни, покажувајќи притоа во која мера тие се доближуваат, односно оддалечуваат.

Се надеваме дека со претставувањето на дел од македонските и словенечките партикули од семантичко-синтаксички аспект и издвојувањето на нивните еквиваленти во овој прилог, успеавме да пополниме еден мал дел од македонистичката и словенистичката наука и да дадеме придонес во развојот на лексикографската и преведувачката наука.

Инвентар на партикулите во македонскиот и во словенечкиот јазик

Конески Б. Граматика на македонскиот литературен јазик Скопје, 1982:

и, пак, меѓутоа, просто, *дури*, барем, *само*, се, туку, единствено, исклучиво, *уште*, исто, исто така, такуѓере, притоа, речиси, скоро, прибер, токму, точно, рамно, одвај, баш, имено, токму, еве, ене, ете, на, ја, јале, да, не, ни, ли, дали, али, зар, нека, да, би, ќе.

Топоришич Ј. Slovenska slovnica. Ljubljana, 2000:

ali, kaj, a, mar, naj, da, *le*, no, res, dejansko, saj, *še*, *že*, pa, toda, vendar, v resnici, gotovo, očitno, zajamčeno, nesporno, različno, verjetno, najverjetneje, morda, nemara, navsezadnje, morebiti, eventualno, končno, konec koncev, tako in tako, brž, bržčas, bržda, bržkone, komaj, teško, baje, dobesedno, takorekoč, kakor, nikar, torej, baje, kajpada, razumljivo, za čuda, *samo*, skoraj, okrog, okoli, sploh, tudi, *celo*, obenem, nasprotno, skratka, pravzaprav, menda, recimo, preprosto, ravno, sicer, kaj, pač.

Библиографски список

- Grochowski M.* Polskie partikuly (składnia, semantyka, leksykografia) / M. Grochowski. PAN, 1986.
- Grochowski M.* Wyrażenia funkcyjne (studium leksykograficzne) / M. Grochowski. Kraków, 1997.
- Podgorski O* členkih / Podgorski // Novice. 3. decembra. Ljubljana, 1862. S. 407-408.
- Skubic A.* Oglad kohezijske vloge slovenskega členska / A. Skubic // Slavistična revija, 1. 47, št. 2. Ljubljana, 1999. S. 211-238.
- Smolej M.* Členki v besedilu in za besedilom / M. Smolej // Lektorsko srečanje, junij 2000, referat. Ljubljana: FF, 2000.
- SSKJ – Slovar slovenskega knjižnega jezika. Ljubljana: SAZU, 1987-1991.
- Toporišič J* Slovenska slovnica / J. Toporišič. Založba Obzorja. Maribor, 1991 in 2000.
- Toporišič J.* Esej o slovenskih besednih vrstah / J. Toporišič // Jezik in slovstvo. I. XX, št. 8. Ljubljana, 1974/75. S. 295-305.
- Vidovič M.A.* Slovensko leksikalno pomenoslovje (Govorica slovarja) / M.A. Vidovič // Razprave Filozofske fakultete. Ljubljana, 2000.
- Vrinat M.* Les Particules Expressives du Bulgare (Une approche sémantique et pragmatique) / M. Vrinat // Sprechen mit Partikeln. Berlin; New York, 1989. P. 105-114.
- Бужаровска Е.* Семантиката на «уште» толкувана преку неговите англиски преводни еквиваленти / Е. Бужаровска // Годишен зборник на Филолошкиот факултет. Скопје, 1994/95. С. 103-112.
- Даневска Л.* Македонските лексеми *дури* и *само* и нивните полски еквиваленти / Л. Даневска // Славистички студии. Скопје: Филолошки факултет, 1989. С. 165-168.
- Конески Б.* Граматика на македонскиот литературен јазик / Б. Конески. Скопје, 1982.
- Минова-Ѓуркова Л.* Партикулата *ли* во македонскиот литературен јазик / Л. Минова-Ѓуркова // Годишен зборник на Филолошкиот факултет, Скопје, 1987. Кн. 13. С. 29-37.
- Минова-Ѓуркова Л.* Синтакса на македонскиот стандарден јазик / Л. Минова-Ѓуркова. Скопје, 1994.
- PMJ – Речник на македонскиот јазик / Т. Димитровски, Б. Корубин, Т. Стаматоски; ред. Б. Конески. Скопје, 1986.